

«Τα Νέμεα»

I. ΙΔΡΥΣΗ ΝΕΜΕΩΝ

Όπως για κάθε σημαντικό γεγονός της αρχαιότητας, έτσι και για την απαρχή ιερών πανελλήνιων αγώνων στη Νεμέα υπάρχουν μύθοι που συνδέονται με αυτή. Ο πρώτος μύθος αποδίδει την καθιέρωση των αγώνων στον μεγάλο ήρωα Ηρακλή, ενώ ένας δεύτερος, που ίσως είναι ο έγκυρότερος, συνδέει τη δημιουργία των αγώνων με την αποστολή των Έπτα επί Θήβας. Οποιαδήποτε, όμως, και αν ήταν η ιστορία των αγώνων, φαίνεται πως επίσημα άρχισαν το 573π.Χ.¹

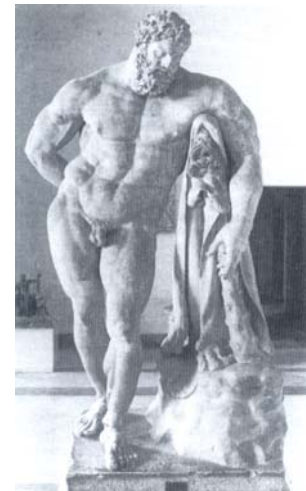
Σύμφωνα, λοιπόν, με την πρώτη έκδοχή, η έξοντωση του λιονταριού της Νεμέας ήταν ο πρώτος άθλος του Ηρακλή. Κατά τον Ησίοδο, το λιοντάρι είχε γεννηθεί από την ένωση της Έχιδνας και του Όρθου. Ανατράφηκε από την Ήρα και όταν μεγάλωσε έφτιαξε τη φωλιά του στη Νεμέα, όπου έγινε ο τρόμος των κατοίκων, καθώς κατασπάραζε ζώα και ανθρώπους και κατέστρεφε περιουσίες. Ο μύθος λέει ότι το έστειλαν οι θεοί, για να τιμωρήσουν τους κατοίκους, ιδιαίτερα της Βεμβίνας, γι' αυτό και ονομάστηκε Βεμβινήτης, επειδή είχαν παραμελήσει τις θυσίες. Ο Έπιμενίδης, ωστόσο, αναφέρει ότι το λιοντάρι γέννησε και ανέθρεψε η Σελήνη και μετά από μια επίθεση της Ήρας, αυτό έπεσε στο όρος Άπέσαντα, στη Νεμέα. Ο τοπικός, πελοποννησιακός χαρακτήρας διακρίνεται ξεκάθαρα στην έπιμενίδια έκδοχή.

Ο Ηρακλής στο δρόμο του συνάντησε τον Μόλορχο, βοσκό του οποίου τα πρόβατα είχαν κατασπαραχθεί από τον Βεμβινήτη. Ο βοσκός, όταν έμαθε την αποστολή του ήρωα, του πρόσφερε φιλοξενία και προθυμοποιήθηκε να σφάξει το τελευταίο του κριάρι προς τιμή του ήρωα. Ο Ηρακλής τον συμβούλεψε να σφάξει το κριάρι προς τιμή του, σε 30 ημέρες εάν δεν γύριζε νικητής. Εάν η αποστολή του στεφόταν με έπιτυχία και γύριζε νικητής, τότε θα θυσίαζαν το κριάρι στον Δία Σωτήρα.

Ο Ηρακλής στο δρόμο για την ανακάλυψη του Βεμβινήτη έφτιαξε ένα ρόπαλο από μια άγριλιά, για να αντιμετώπισει τον αντίπαλο του. Αυτό το ρόπαλο στη συνέχεια έγινε σήμα κατατεθέν του ήρωα.

Όταν ανακάλυψε το λιοντάρι και αντιλήφθηκε ότι τίποτα δεν διαπερνούσε το δέρμα του, το παρέσυρε στη φωλιά του, η οποία είχε δύο εισόδους, και αφού έφραξε τη μία μπήκε ο ίδιος από την άλλη. Δόθηκε μάχη σώμα με σώμα και τελικά ο Ηρακλής στραγγάλισε το θηρίο. Στη συνέχεια του άφαιρεσε τη λεοντή με τα ίδια του τα νύχια.² Ο Ηρακλής από τότε δεν αποχωρίστηκε την άδιαπέραστη λεοντή, η οποία έγινε το δεύτερο βασικό του γνώρισμα. Η άφαίρεση δέρματος ζώου, ίσως σχετίζεται με ιδιότητες έξορκισμού ή κάτι ανάλογο.³

Έν τω μεταξύ, ο Μόλορχος, είχε απελπιστεί, καθώς η 30^η ημέρα είχε φτάσει και ο ήρωας δεν είχε γυρίσει. Έτσι, έτοιμάστηκε να θυσιάσει το κριάρι στη μνήμη του χαμένου ήρωα. Ο Ηρακλής, όμως, έφτασε εγκαίρως και η θυσία έγινε προς τιμή του Δία Σωτήρα.

¹ Πausanías, VIII, XLVIII, 2.

² Κακριδής Ι. Θ., Έλληνική Μυθολογία, τόμος: Οί Ήρωες (1986), 97 κ. έ.

³ Πίνδαρος II, Ίσθμιονικός 6.

Σε ανάμνηση αυτής της νίκης και της θυσίας, ο Ἡρακλῆς ὄρισε νὰ τελοῦνται ἀθλητικοὶ ἀγῶνες στὴ Νεμέα, οἱ ὁποῖοι ὀνομάστηκαν Νέμεα καὶ γνώρισαν μεγάλη φήμη στὰ ἐπόμενα χρόνια.⁴

Ἡ δεύτερη ἐκδοχή, ἡ ὁποία εἶναι ἡ παλαιότερη καὶ μᾶλλον ἡ σωστότερη, συνδέει τὰ Νέμεα μὲ τὴν ἐκστρατεία τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας. Τὸν ἐν λόγῳ μῦθο μᾶς παραδίδει ὁ Εὐριπίδης σὲ μιὰ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη τραγωδία του.

Ὁ Λυκοῦργος, βασιλιὰς καὶ ἱερέας τῆς Νεμέας, καὶ ἡ γυναῖκα του, Εὐρυδίκη μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια κατάφεραν νὰ ἀποκτήσουν ἓνα γιό, τὸν ὁποῖο ὀνόμασαν Ὀφέλτη. Ὁ Λυκοῦργος ἀπευθύνθηκε στὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν γιὰ νὰ μάθει πὼς θὰ μπορούσε νὰ προστατεύσει τὸ γιό του, ὥστε νὰ εἶναι ὑγιῆς καὶ νὰ τὸν διαδεχθεῖ στὸ θρόνο τῆς Νεμέας. Σύμφωνα μὲ τὸν χρῆσμο τῆς Πυθίας ὁ Ὀφέλτης δὲν ἔπρεπε νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφή μὲ τὸ χῶμα μέχρι νὰ μάθει νὰ περπατάει.

Ὁ Λυκοῦργος ἀγόρασε μιὰ σκλάβο, τὴν Ὑσιπύλη, στὴν ὁποία ἀνέθεσε νὰ προσέχει τὸ βρέφος, μὲ τὴν ῥητὴ ἐντολὴ νὰ μὴν τὸ ἀφήσει νὰ ἀγγίξει τὸ ἔδαφος. Κάποια ἡμέρα ἡ Ὑσιπύλη, μὲ τὸν Ὀφέλτη ἀγκαλιά, καθὼς περνοῦσε τοὺς ἀγρούς, συνάντησε τοὺς Ἑπτὰ ἀρχηγούς τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Θήβας. Ἐνας ἐξ αὐτῶν τῆς ζήτησε νερὸ καὶ ἐκείνη, ἀφήνοντας τὸ μωρὸ καταγῆς πάνω σὲ μιὰ στρώση ἀπὸ ἀγριοσέλινα, πῆγε νὰ τοὺς δεῖξει τὴν πηγὴ. Τότε ἓνα φίδι ἐφανίστηκε καὶ σκότωσε τὸν Ὀφέλτη. Οἱ Ἑπτὰ θεωρῶντας τὸ γεγονὸς κακὸ οἰωνὸ τέλεσαν ἐπιτάφιους ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχέμορου (=ἀρχὴ τοῦ μοιραίου), ὅπως μετονόμασαν τὸν Ὀφέλτη, ἐλπίζοντας πὼς μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἐξευμενιστοῦν.⁵ Τοὺς ἀγῶνες διεξήγαγαν ξανά, μετὰ ἀπὸ χρόνια οἱ Ἐπίγονοι, οἱ ὁποῖοι καὶ κατέστρεψαν, τελικὰ, τὴ Θήβα.⁶

Ὁ τοπικὸς αὐτὸς μῦθος, μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Ὀφέλτη, μνημονεύει τὴν ἀπαρχὴ τῶν Νεμέων. Ἐπίσης, ἐξηγεῖ τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ νικητὲς τῶν ἀγῶνων φοροῦσαν στεφάνια ἀπὸ ἀγριοσέλινο,⁷ τὸν λόγο ποὺ οἱ ἑλλαοδικὲς φοροῦσαν μαῦρα ἐνδύματα σὲ ἔνδειξη πένθους καὶ γιὰ τὸ ἱερὸ ἄλσος, ποὺ περιέβαλε τὸ ναὸ τοῦ Δία, εἶχε κυπαρίσσια, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται πένθιμα, ὅπως μᾶς παραδίδει ὁ Πausanias.⁸

Ἐπάρχει μιὰ ἄποψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ πανελλήνιοι ἀγῶνες ὀφείλουν τὴν ἴδρυσή τους καὶ τὴν ἀνθηρότητά τους στοὺς τυράννους. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ θεωρία, τὰ Νέμεα ἰδρύθηκαν ἀπὸ τὸν τύραννο ποὺ διαδέχθηκε τὸν Φεῖδωνα στὸ Ἄργος, ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὴ Σικυώνα, ὁ τύραννος τῆς ὁποίας, ὁ Κλεισθένης, εἶχε ἀναγάγει τὰ Πύθια καὶ τὰ Ἴσθια σὲ πανελλήνιους ἀγῶνες.⁹

II. ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΝΕΜΕΩΝ

Γιὰ περισσότερους ἀπὸ 10 αἰῶνες οἱ ἱεροὶ πανελλήνιοι ἀγῶνες ἀποτελοῦσαν πάθος γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες. Ἐν μέσῳ τοῦ καλοκαιριοῦ συνέρθεαν ἀπὸ ὅλες τὶς πόλεις στοὺς μεγάλους ἱεροὺς ναοὺς γιὰ νὰ τιμῆσουν τοὺς θεοὺς τους καὶ νὰ ἐπεφημίσουν τοὺς ἥρωες τους. Τὸ δῶρο τῶν θεῶν στοὺς νικητὲς ἦταν ἡ ἀθανασία.

⁴ Κακριδῆς Ἰ. Θ., Ἑλληνικὴ Μυθολογία, τόμος: Οἱ Ἡρώες (1986), 97 κ. ἐ.

⁵ Miller Stephen G., Τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ Σῶμα. Οἱ Ἀθλητικοὶ Ἀγῶνες στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, Κατάλογος ἐκθεσης, Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (1990), 87 κ. ἐ.

⁶ Μουρατίδης Ἰ., Ἱστορία Φυσικῆς Ἀγωγῆς (μὲ στοιχεῖα φιλοσοφίας) (2000), 266 κ. ἐ.

⁷ Πausanias, VIII, XLVIII, 2.

⁸ Miller Stephen G., Τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ Σῶμα. Οἱ Ἀθλητικοὶ Ἀγῶνες στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, Κατάλογος ἐκθεσης, Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (1990), 87 κ. ἐ. & Πausanias, II, XV, 2-3.

⁹ Μουρατίδης Ἰ., Ἱστορία Φυσικῆς Ἀγωγῆς (μὲ στοιχεῖα φιλοσοφίας) (2000), 266 κ. ἐ.

Στους αγώνες θαυμάζοταν ή όμορφιά του σώματος, αλλά και ή άρετή της ψυχής. Τò «καλός κάγαθός» ήταν τò ιδανικό, στò όποιο απέβλεπε τò σύστημα άγωγής που χρησιμοποιούσαν οί άρχαίες έλληνικές πόλεις-κράτη. Η πόλη ήθελε νά πλάσει τούς πολίτες της πρότυπα άρμονίας σωματικής και ψυχικής. Τò σπουδαιότερο, όμως, ήταν ή γυμναστική.¹⁰

Τά Νέμεα τελούσαν άρχικά πρòς τιμή κάποιου ήρωα, πιθανότατα του Όφέλη, ένw στή συνέχεια πρòς τιμή του νέμειου Δία. Άρχικά οί αγώνες είχαν τοπικό χαρακτήρα, τò 573 π.Χ., όμως, αναδιοργανώθηκαν και έγιναν πανελλήνιοι υπό την προεδρία των Κλεωνών. Οί αγώνες ήταν τριεντητικοί, δηλαδή τελούσαν κάθε δύο χρόνια, τόν Ιούλιο. Σύμφωνα με τόν ανασκαφέα της Νεμέας, Stephen Miller: «ó όλος του ήμερολογίου σε σχέση με τή διεξαγωγή των ιερών άγώνων παρουσιάζει ένδιαφέρον γιατί δέν μπορεί νά καθοριστεί με ακρίβεια, με δεδομένο ότι κάθε πόλη-κράτος είχε τò δικό της ήμερολόγιο, διαφορετικούς μήνες και διαφορετικά όνόματα μηνών. Αυτά ήταν ήμερολόγια με βάση τή σελήνη, ασύμβατα με τò ήλιακό έτος. Έτσι, δέν μπορούσε νά πεί κάποιος ότι τά Νέμεα θα γίνουν στις 28 Αυγούστου, γιατί αυτό δέν σήμαινε τίποτα για τούς άλλους.»¹¹

Η διάρκεια των άγώνων είναι άγνωστη, αλλά εικάζεται ότι διαρκούσαν όσο και οί Όλυμπιακοί αγώνες, δηλαδή 5 ήμέρες και περιελάμβαναν θυσίες, άθλητικά, ίππικά και μουσικά άγωνίσματα. Οί άθλητες κατέφθαναν στò ιερό ένα μήνα νωρίτερα, προκειμένου νά προπονηθούν υπό την επίτηρηση των Έλληνοδικών. Οί θεατές συνέρρεαν λίγες ήμέρες πριν τήν έναρξη των άγώνων. Νέμεα, επίσης, διεξάγονταν στα Μέγαρα, στην Αίτνα της Σικελίας και στην Αγχίαλο της Θράκης.¹²

Η κοιλάδα της Νεμέας γέμιζε σκηνές και αυτοσχέδιους στάβλους για τὰ ζώα. Υπήρχε ένας συνεχής θόρυβος από τὰ ζώα και τούς ανθρώπους, καθώς επίσης και πολύς καπνός από τις χιλιάδες φωτιές που άναβαν οί κατασκηνωτές και φυσικά από τήν μεγάλη φωτιά που άναβαν στòν βωμό του Διός για τις θυσίες. Στò ιερό κατέφθαναν μάγοι και ταχυδακτυλουργοί προκειμένου νά διασκεδάσουν τò πλήθος. Επίσης, οί ιεροί πανελλήνιοι αγώνες ήταν τóπος συνεστίασης φιλοσόφων, οί όποιοι άνέπτυσσαν τις θεωρίες τους στò κοινό. Μετά τò τέλος των άγώνων στò ιερό παρέμεναν μόνο οί επιστάτες για νά καθαρίσουν.¹³

Οί περισσότεροι άθλητες, τούς δύο πρώτους αιώνες, προέρχονταν από άριστοκρατικές οικογένειες γειτονικών πόλεων, της Άθήνας, της Αίγινας, των νησιών του Αιγαίου και της Κάτω Ιταλίας. Στή συνέχεια, από τόν 2^ο αιώνα π.Χ. και κατὰ τή διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων, οί άθλητες ήταν επαγγελματίες από όλον τόν έλληνικό κόσμο.¹⁴

Μια διαφορά των Νεμέων σε σχέση με τούς άλλους πανελλήνιους αγώνες είναι ότι οί άθλητες χωρίζονταν σε τρεις ηλικιακές κατηγορίες: σε παίδες, 12-16 έτών, σε άγενείους, 16-20 έτών και σε άνδρες, άνω των 20 έτών.¹⁵

¹⁰ Μπεξαντέ Ι., Άγώνες, Έλληνες, Θεοί (1958), 25 κ. έ.

¹¹ Science Illustrated (DVD VIDEO), Ό Άθλητισμός στην Άρχαία Ελλάδα. Όταν οί Θεοί Στεφάνωναν τούς Άνθρώπους.

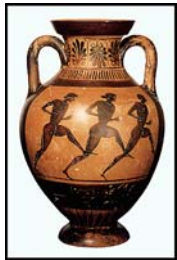
¹² <http://www.nemea.gr/nemea-games.htm>

¹³ Miller Stephen G., Nemea: A Guide to the Museum and the Site (1984).

¹⁴ Μουρατίδης Ι., Ιστορία Φυσικής Άγωγής (με στοιχεία φιλοσοφίας) (2000), 266 κ. έ.

¹⁵ Βαλαβάνης Π. Δ., Ιερά και Άγώνες στην Άρχαία Ελλάδα (2004), 305 κ. έ.

Τὰ ἀγωνίσματα, ὥστόσο, τῶν Νεμέων δὲν διέφεραν ἀπὸ αὐτὰ τῶν ὑπολοίπων πανελληνίων ἀγῶνων. Στὴ Νεμέα διεξάγονταν γυμνικοί, ἵππικοί καὶ μουσικοὶ ἀγῶνες. Ἡ πρώτη κατηγορία γυμνικῶν ἀγωνισμάτων ἦταν οἱ ἀγῶνες δρόμου, δηλαδή ὁ δρόμος,¹⁶ τὸ στάδιο, ὁ δίαυλος, ὁ ἵππειος,¹⁷ ὁ δόλιχος καὶ ὁ ὀπλίτης δρόμος.¹⁸

Δεύτερη κατηγορία γυμνικῶν ἀγωνισμάτων ἦταν τὸ πένταθλο, ὅπου δὲν εἶναι σίγουρη ἡ σειρά διεξαγωγῆς τῶν ἀθλημάτων.¹⁹ Περιελάμβανε ἀγῶνες δρόμου, ἀκόντιου,²⁰ δίσκου,²¹ ἄλματος²² καὶ πάλης.²³

Τὰ γυμνικὰ ἀθλήματα ὁλοκληρώνονταν μὲ τὰ «βαρέα ἄθλα»,²⁴ ὅπου οἱ ἀθλητὲς ἀγωνίζονταν στὴν πάλη,²⁵ στὴν πυγμὴ²⁶ καὶ στὸ παγκράτιο.²⁷

Τὰ ἵππικὰ ἀγωνίσματα ἦταν ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγαπητά. Ἔχουμε ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὰ ἵππικὰ ἀγωνίσματα ἀπὸ τὸν Πausanias,²⁸ τὸν Ἀριστοφάνη,²⁹ τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Βακχυλίδη καὶ τὸν Σοφοκλῆ.³⁰ Ἡ πρώτη ἀναφορά, ὅμως, γίνεται στὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὁμήρου.³¹

Τὰ ἵππικὰ ἀγωνίσματα διεξάγονταν στὸν ἵπποδρομο καὶ νικητὴς ἀνακηρυσσόταν ὁ ἰδιοκτήτης καὶ ὄχι ὁ ἀναβάτης, γι' αὐτὸ ὑπάρχουν καὶ γυναῖκες νικητρίες. Στὰ Νέμεα, καθὼς ἐπίσης καὶ στὰ Ἴσθμια καὶ στὰ Παναθήναια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἵπποδρομία, τὴν ἄρματοδρομία, τὴ συνορίδα καὶ τὸ τέθριππο λάμβανε χώρα καὶ ἡ ἔφιππος, ποὺ ἦταν δρόμος ἀποστάσεως 4 σταδίων, περίπου 770 μέτρων.

Μία πολὺ ἐνδιαφέρουσα καινοτομία στοὺς πανελληνίους ἀγῶνες τῶν Νεμέων εἶναι τὸ γεγονός ὅτι στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια ἄρχισαν νὰ τελοῦνται ἀγῶνες δρόμου γυναικῶν. Αὐτὸ βεβαιώνεται ἀπὸ μία ἐπιγραφή τῶν Δελφῶν, ποὺ χρονολογεῖται στὰ 47 π.Χ. καὶ ἀναφέρει ὅτι μία ἀπὸ τὶς κόρες τοῦ Ἑρμησιάνακτος, ἀπὸ τὶς Τράλλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ Ἥδεα, ἦρθε πρώτη στὰ Νέμεα σὲ ἀγῶνα σταδίου παρθένων.³²

Χαρακτηριστικὸ πολλῶν ἑλληνικῶν ἵπποδρομῶν ἦταν ὁ Ταράξιππος (=τρόμος τῶν ἀλόγων), ὁ ὁποῖος ἦταν ἓνας βωμὸς λίγο πρὶν τὴν πρώτη στροφή, ποὺ στόχο εἶχε, νὰ ταράξει τὰ ἄλογα «...ἐνθα καλοῦσι τὸν Ταράξιππον, καὶ ὑπὸ τοῦ κατορωρυγμένου ταραχθῆναι μὲν τῷ Οἰνομάῳ τότε...».³³ Παραδόσεις συνέδεαν τὸν Ταράξιππο μὲ θεοὺς καὶ φαντάσματα ἡρώων.

¹⁶ Ὁμήρος, Ὀδύσσεια, ῥαψ. Θ, στ. 120 κ. ἐ.

¹⁷ Πausanias, VI, XVI, 4.

¹⁸ Φιλόστρατος, Περὶ Γυμναστικῆς, 33.

¹⁹ Φιλόστρατος, Περὶ Γυμναστικῆς, 3.

²⁰ Ὁμήρος, Ἰλιάδα, ῥαψ. Β, στ. 774, & Ὁμήρος, Ὀδύσσεια, ῥαψ. Δ, στ. 626 κ. ἐ.

²¹ Ὁμήρος, Ἰλιάδα, ῥαψ. Ψ, στ. 826 κ. ἐ. & Ὁμήρος, Ὀδύσσεια, ῥαψ. Θ, στ. 186 κ. ἐ. & Φιλόστρατος, Εἰκόνες I 24.

²² Ὁμήρος, Ὀδύσσεια, ῥαψ. Θ, στ. 128 κ. ἐ. & Φιλόστρατος, Περὶ Γυμναστικῆς, 55.

²³ Ὁμήρος, Ἰλιάδα, ῥαψ. Ψ, στ. 700 κ. ἐ.

²⁴ Πausanias, VI, XXIV, 1.

²⁵ Ὁμήρος, Ἰλιάδα, ῥαψ. Ψ, στ. 700 κ. ἐ. & Ὁμήρος, Ὀδύσσεια, ῥαψ. Δ, στ. 626 κ. ἐ.

²⁶ Ὁμήρος, Ἰλιάδα, ῥαψ. Ψ, στ. 681 κ. ἐ.

²⁷ Φιλόστρατος, Περὶ Γυμναστικῆς, 50.

²⁸ Πausanias, VI, XX, 10-19.

²⁹ Ἀριστοφάνης, Νεφέλες, στ. 25.

³⁰ Σοφοκλῆς, Ἠλέκτρα, στ. 698.

³¹ Ὁμήρος, Ἰλιάδα, ῥαψ. Ψ, στ. 306 κ. ἐ.

³² Βαλαβάνης Π.Δ., Ἱερὰ καὶ Ἀγῶνες στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα (2004), 305 κ. ἐ.

³³ Πausanias, VI, XX, 10-19.

Στὰ Νέμεα δὲν ὑπῆρχε θεὸς ἢ φαντάσματα, παρὰ μόνο μεγάλες κόκκινες πέτρες, ποὺ θύμιζαν φωτιὰ καὶ τάραζαν τὰ ἄλογα.

Οἱ μουσικοὶ ἀγῶνες³⁴ ἐνσωματώθηκαν στοὺς ἀγῶνες στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, ὅταν οἱ ἀγῶνες διεξάγονταν στὸ Ἄργος. Περιελάμβαναν διαγωνισμό κυρήκων, ὅπου ὁ νικητὴς εἶχε τὸ προνόμιο τῆς ἀναγγελίας τῶν γεγονότων καὶ τῶν νικητῶν στοὺς γυμνικοὺς καὶ ἵππικοὺς ἀγῶνες καὶ διαγωνισμό σαλπικτῶν, ὅπου νικητὴς ἔδινε τὸ σύνθημα τῆς ἐναρξῆς κάθε γυμνικοῦ καὶ ἵππικοῦ ἀγῶνα.³⁵

Οἱ ἀγῶνες, μετὰ τὴν παρακμὴ τους, ξαναβροῆκαν τὴν αἴγλη τους στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀνδριανοῦ (117-138 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀναβίωσε τὰ Νέμεα, ἴδρυσε καὶ χειμερινοὺς ἀγῶνες, στοὺς ὁποίους ἐξέχουσα θέση κατεῖχε ὁ ἵππειος δρόμος καὶ ἡ ὀπλιτοδρομία «... βασιλεὺς Ἀδριανὸς ἐς Νεμείων ἀγῶνα τῶν χειμερινῶν ἀπέδωκεν Ἀργεῖοις...».³⁶

Τὰ Νέμεα σταμάτησαν νὰ τελοῦνται μὲ τὴν κατάργηση καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων ἀγῶνων. Γνωρίζουμε ὅτι τελοῦνταν κανονικὰ μέχρι τὰ χρόνια τοῦ Φιλόστρατου, 170-245 π.Χ., ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται συχνὰ στοὺς ἀγῶνες.³⁷ Ὡστόσο, ἀπὸ τὸ 270 π.Χ., ὅταν ἀπομακρύνθηκαν οἱ ἀγῶνες, δὲν ἔγινε κανένα μεγάλο ἔργο στὴ Νεμέα καὶ ὁ χῶρος ἄρχισε νὰ γίνεται πλέον σαφῆς ἢ ἐγκατάλειψη. Στὰ μέσα τοῦ 2^{ου} αἰῶνα μ.Χ., ὅταν ὁ Πausanίας ἐπισκέφθηκε τὸ χῶρο, ἡ στέγη τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς εἶχε καταρρέψει καὶ ὅλα τὰ κτήρια εἶχαν ἐρειπωθεῖ «...ἐν δὲ αὐτῇ Νεμείου [τε] Διὸς ναὸς ἐστὶ θεᾶς ἄξιος, πλὴν ὅσον κατερῶνῃ τε ὁ ὄροφος καὶ ἄγαλμα οὐδὲν ἔτι ἐλείπετο...».³⁸ Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ὄστρακα, καθὼς καὶ ἓνα ἀσημένιο νόμισμα μὲ πορτραῖτο τοῦ Τραϊανοῦ, ποὺ πιστοποιοῦν τὴν ὑπαρξὴ ζωῆς στὸ ἱερὸ μία γενιὰ πρὶν τὸν Πausanία.³⁹

Ἀξίζει νὰ γίνει μία ἀναφορὰ στοὺς ἀθλητὲς ποὺ ἔχχαναν τὴν ζωὴ τους κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἀγῶνων, εἴτε ἀπὸ ἀτύχημα, εἴτε ἀπὸ ἀντικανονικὸ χτύπημα τοῦ ἀντιπάλου. Ἄν καὶ ἦταν σπάνιο φαινόμενο καὶ συνέβαινε μόνο στὰ ἐπικίνδυνα ἀγωνίσματα, δηλαδὴ στὴν πυγμαχία, στὸ παγκράτιο καὶ στὴν πάλη. Στὴν περίπτωσι αὐτῇ, ὁ νεκρὸς ἀθλητὴς ἀνακηρυσσόταν νικητὴς, ἐνῶ ὁ ἀντίπαλός του δὲν τιμωροῦνταν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ δικαστήρια.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Κρεύγα, ὁ ὁποῖος ἔχασε τὴν ζωὴ του κατὰ τὴν διάρκεια ἀγῶνα πυγμαχίας στὰ Νέμεα, γύρω στὰ 400 π.Χ. Ὁ Κρεύγας, ἀπὸ τὴν Ἐπίδαμο, ἀντιμετώπιζε τὸν ἀθλητὴ Δαμόξενο, ἀπὸ τὴν Συρακοῦσες, ἀλλὰ κανέναν ἀθλητὴ δὲν μποροῦσε νὰ νικήσει τὸν ἀντίπαλό του. Ὅταν ἄρχισε νὰ νυχτώνει συμφώνησαν, παρουσία τῶν κριτῶν, ὅτι ὁ καθένας θὰ ἔφερε ἓνα ἐλεύθερο χτύπημα στὸν ἄλλο μὲ σκοπὸ νὰ τὸν καταβάλλει. Ὁ Κρεύγας χτύπησε τὸν Δαμόξενο στὸ κεφάλι, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν καταβάλλει, τότε ὁ Δαμόξενος μὲ τὴν σειρά του ζήτησε ἀπὸ τὸν Κρεύγα νὰ σηκώσει τὸ χέρι, ὥστε νὰ τοῦ καταφέρει ἓνα χτύπημα στὰ πλευρά. Τὸ χτύπημα ἦταν τόσο δυνατὸ, ὥστε ἡ παλάμη τοῦ Δαμόξενου πέρασε μέσα στὰ σπλάχνα τοῦ Κρεύγα. Οἱ Ἀργεῖοι, στεφάνωσαν νικητὴ τὸν νεκρὸ πυγμαχάχο, διότι ὑποστήριξαν ὅτι ὁ ἀντίπαλός του δὲν τήρησε τὴν συμφωνία καὶ τὸν χτύπησε πολλὰ φορὲς. Ἀφοῦ ἔδωξαν τὸν Δαμόξενο, ἔστησαν τὴν προτομὴ τοῦ Κρεύγα στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα «... τῷ Κρεύγα δὲ τὴν νίκην τεθνεῶτι ἔδοσαν καὶ ἐποίησαντο εἰκόνα ἐν Ἀργεῖ· καὶ ἐς ἐμὲ ἔκειτο ἐν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Λυκίου.»⁴⁰

³⁴ Πausanίας, VIII, L, 3.

³⁵ Miller Stephen G., Nemea: A Guide to the Museum and the Site (1984).

³⁶ Πausanίας, VI, XVI, 4.

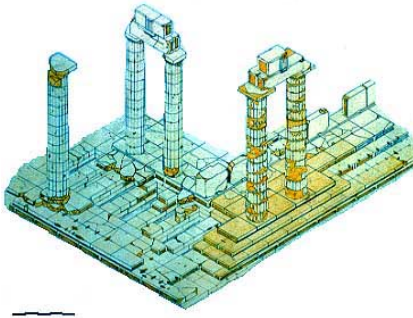
³⁷ Φιλόστρατος, Περὶ Γυμναστικῆς 7.

³⁸ Πausanίας, II, XV, 2-3.

³⁹ Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1973-1974, *Hesperia* 44, 1975, 143κ. ἐ.

⁴⁰ Πausanίας, VIII, XL, 3-5.

III. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΝΕΜΕΩΝ

Ἡ Νεμέα βρίσκεται σὲ γεωπολιτικὸ σημεῖο. Ἦταν ἓνα διεθνὲς πολιτιστικὸ κέντρο στὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ μόνο ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ἀγῶνες. Ἐνας σημαντικὸς παράγοντας ποὺ ἡ Νεμέα προσφερόταν ὡς ἀθλητικὸ θρησκευτικὸ κέντρο τῶν ἀγῶνων, ἦταν ἡ θέση της, ἡ ὁποία ἦταν στοὺς λόφους τῶν ἀρκαδικῶν βουνῶν, σὲ ὑψόμετρο σχεδὸν 350 μέτρων.

Γεωγραφικὰ βρισκόταν μεταξὺ σημαντικῶν πόλεων κρατῶν τῆς Κορίνθου στὰ βορειοανατολικά, τῆς Ἀργολίδας στὸ νότο καὶ τὴν ἀνατολή, τῆς Ἀρκαδίας στὸ νοτιοδυτικὸ σημεῖο καὶ τῆς Ἀχαΐας στὰ βορειοδυτικὰ καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ αὐτές.

Ἡ πολιτικὴ ἐπηρεάζε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν τόπο διεξαγωγῆς τῶν ἀγῶνων. Ἡ προεδρία τῶν ἀγῶνων ἀνήκε στὶς Κλεωνές, μιὰ γειτονικὴ κωμόπολη. Αὐτὸ βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Πίνδαρο, ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος στὶς νίκες τῶν ἀθλητῶν στὰ Νέμεα χρησιμοποιοῦ τὴν φράση «Κλεωναίου τ' ἀπ' ἀγῶνος». Ἡ ἀνάθεση τῶν ἀγῶνων στὶς Κλεωνές ἀποκαλύπτει τὶς καλὲς σχέσεις ποὺ εἶχε ἡ κωμόπολη αὐτὴ μὲ τὸ Ἄργος. Ὅταν, ὅμως, οἱ σχέσεις τῶν Κλεωνῶν μὲ τὸ Ἄργος κλονίστηκαν, τὸ 460 π.Χ., οἱ Ἀργεῖοι πῆραν στὰ χέρια τοὺς τὴν προεδρία τῶν ἀγῶνων καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} αἰῶνα π.Χ. οἱ ἀγῶνες διεξάγονταν στὴν Νεμέα.⁴¹ Στὴν συνέχεια, ὅμως, θεώρησαν καλύτερο νὰ διεξάγονται στὸ Ἄργος.

Στὰ μέσα τοῦ 3^{ου} αἰῶνα οἱ ἀγῶνες τελέστηκαν μιὰ φορὰ στὶς Κλεωνές ἀπὸ τὸν Ἄρατο, ὁ ὁποῖος βρισκόταν σὲ πόλεμο μὲ τὸ Ἄργος.⁴² Τὴν ἴδια, ὅμως, περίοδο οἱ ἀγῶνες τελοῦνταν καὶ στὸ Ἄργος. Ὁ Ἄρατος καὶ οἱ σύμμαχοι τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, χωρὶς νὰ σεβαστοῦν τὴν ἐκεχειρία, συνέλαβαν ὅσους ἀθλητὲς πῆραν μέρος στοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἄργους καὶ τοὺς πούλησαν ὡς δούλους.⁴³

Αὐτὸ δείχνει μὲ σαφήνεια τὴν ἰσχὺ ποὺ εἶχε μιὰ πόλη, ἡ ὁποία τελοῦσε ἱεροὺς πανελλήνιους ἀγῶνες. Ὁ Ἄρατος θέλοντας νὰ ἀποδείξει τὴν κυριαρχία του, μετέφερε τοὺς ἀγῶνες στὶς Κλεωνές καὶ ὅταν τόλμησαν οἱ Ἀργεῖοι νὰ τελέσουν ξεχωριστοὺς ἀγῶνες στὸ Ἄργος τιμωρήθηκαν μὲ τὴ βαρύτερη ποινὴ τῆς δουλείας.

Πολιτικὴ αἰτιότητα διακρίνεται ἀκόμα καὶ στοὺς μύθους. Συσχετίζοντας τὴν ἐκδοχὴ τοῦ Ἡσίοδου μὲ αὐτὴ τοῦ Ἐπιμενίδη, καθίσταται σαφὴς ἡ προσπάθεια νὰ ἐνοποιηθεῖ ἡ παράδοση μὲ τὴν θρησκεία. Ἡ τοπικὴ παράδοση ἀναφέρει ὅτι τὸ λιοντάρι ἀνατράφηκε ἀπὸ τὴν Σελίνη, ἐνῶ ὁ Ἡσίοδος ἀποδίδει τὴν ἀνατροφὴ του στὴν Ἥρα. Εἶναι ἐκδηλὴ ἡ προσπάθεια νὰ ἐνταχθεῖ ἡ θεὰ στὴν θρησκευτικὴ παράδοση τοῦ τόπου.

Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἐπεισοδίου μὲ τὸν Μόλορχο στὸ μῦθο, τὸ ὁποῖο ἐνσωματώθηκε ἀργότερα, προκειμένου νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἴδρυση τῶν ἀγῶνων. Αὐτό, τοῦλάχιστον, μποροῦμε νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἐννοεῖ ὁ Καλλιμάχος, ὅταν χαρακτηρίζει τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Μόλορχο «αἴτιον».⁴⁴

Ἀργότερα, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ κάνουν τὸν μῦθο πιὸ ἐντυπωσιακὸ γιὰ τὴν προσέλκυση κόσμου, ἀνέφεραν ὅτι τὸ λιοντάρι, πάνω στὴν μάχη, εἶχε καταφέρει νὰ κόψει ἓνα δάχτυλο τοῦ Ἡρακλῆ. Μάλιστα, στὴν ἀρχαιότητα ἔδειχναν καὶ τὸ σημεῖο, ὅπου εἶχε ταφεῖ τὸ δάχτυλο τοῦ ἥρωα.⁴⁵

⁴¹ Μουρατίδης Ἰ., Ἱστορία Φυσικῆς Ἀγωγῆς (μὲ στοιχεῖα φιλοσοφίας) (2000), 266 κ. ἐ.

⁴² Πλούταρχος, Ἄρατος XXVIII.

⁴³ Μουρατίδης Ἰ., Ἱστορία Φυσικῆς Ἀγωγῆς (μὲ στοιχεῖα φιλοσοφίας) (2000), 266 κ. ἐ.

⁴⁴ Κακρυδιῆς Ἰ. Θ., Ἑλληνικὴ Μυθολογία. Οἱ Ἡρωες (1986), 97 κ. ἐ.

⁴⁵ Φώτιος, Πτολεμαῖος Ἡφαιστίων, Βιβλιοθήκη 147B1.

Ἐνίοτε χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἱερὴ ἐκεχειρία γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν πολιτικὰ συμφέροντα. Γνωρίζουμε ὅτι οἱ Ἀργεῖοι προσπάθησαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ἱερὴ ἐκεχειρία, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετήσουν δικὰ τους συμφέροντα. Οἱ Ἀργεῖοι τὸ 390 π.Χ., προκειμένου νὰ ἀποφύγουν εἰσβολὴ τῶν Σπαρτιατῶν, κατὰ τὴν διάρκεια ἐχθροπραξιῶν, ἔστειλαν κήρυκες νὰ ἀναγγεῖλουν τὴν ἔναρξη τῆς ἱερῆς ἐκεχειρίας τῶν ἀγῶνων. Οἱ Σπαρτιάτες, ὡστόσο, ἀντιλήφθηκαν τὴν τακτικὴ αὐτὴ καὶ παίρνοντας τὴν συγκατάθεση τῶν μαντείων τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τοῦ Δία, εἰσέβαλλαν στὸ Ἄργος καὶ τιμώρησαν τόσο σκληρὰ τοὺς Ἀργεῖους, ὥστε δὲν προσπάθησαν ποτὲ πιά νὰ καλυφθοῦν πίσω ἀπὸ τὴν ἐκεχειρία γιὰ νὰ πετύχουν πολιτικούς ἢ στρατιωτικούς σκοπούς.⁴⁶

IV. ΑΝΑΒΙΩΣΗ ΝΕΜΕΩΝ

Οἱ ἱεροὶ πανελλήνιοι ἀγῶνες τῆς Νεμέας θεωροῦνται, μαζὶ μὲ τοὺς ἀγῶνες τῶν Δελφῶν, τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Ἰσθμίων, πρόγονοι τῶν σύγχρονων Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων.

Οἱ σημερινοὶ κάτοικοι τῆς περιοχῆς σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ἀμερικανοὺς ἀρχαιολόγους, τοῦ πανεπιστημίου Berkley στὴν California, ποὺ ἀνέσκαψαν τὸ ἀρχαῖο στάδιο τῆς Νεμέας, ξεκίνησαν μίαν προσπάθεια ἀναβίωσης τῶν ἀρχαίων ἀγῶνων, μετὰ ἀπὸ 2.300 χρόνια, μὲ στόχο νὰ ὑπενθυμίσουν τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων.⁴⁷

Μάλιστα, ἀρκετοὶ πολιτικοί, καλλιτέχνες, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων πήραν

μέρος στὴν προσπάθεια καὶ ἀνακηρύχθηκαν μέλη τῆς τιμητικῆς ἐπιτροπῆς. Ὅρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Εὐάγγελος Βενιζέλος, ὁ Θάνος Μικρούτσικος, ὁ Μίκης Θεοδωράκης, ὁ Ζῦλ Ντασσέν, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ Οὐμπέρτο Ἴεκο.⁴⁸

Ἡ «Νεμεάδα», ὅπως ὀνομάστηκε ἡ τελετὴ ἀναβίωσης τῶν Νεμέων, εἶναι μίαν παγκόσμια ἀθλητικὴ γιορτὴ ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποκαταστήσει αὐθεντικὰ τὴν σύνδεση τοῦ σήμερα μὲ τὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ ἀθλητικὸ ἰδεῶδες.⁴⁹ Ἡ 1η Νεμεάδα, διεξήχθη τὴν 1η Ἰουνίου 1996, μὲ συμμετοχὴ περισσοτέρων τῶν 500 ἀνθρώπων ἀπὸ 29 χῶρες, ἡλικίας 12 ἕως 88 ἐτῶν. Τὶς ἐκδηλώσεις παρακολούθησαν περισσότεροι ἀπὸ 6000 ἄνθρωποι, ἀπὸ ὁλόκληρο τὸν κόσμον. Ἡ 2η Νεμεάδα ἔγινε στὶς 3 καὶ 4 Ἰουνίου 2000. Ἐλαβαν μέρος περισσότεροι τῶν 800 ἀνθρώπων, ἀπὸ 46 χῶρες. Ἡ 3η Νεμεάδα ξεκίνησε στὶς 31 Ἰουλίου 2004 καὶ ἔλαβαν μέρος, ὅπως καὶ στὶς προηγούμενες, ἑκατοντάδες ἄνθρωποι ἀπὸ ὁλόκληρο τὸν πλανήτη.

Τὸ πρόγραμμα τῶν ἀγῶνων, ἐκτὸς ἀπὸ γυμνικούς ἀγῶνες, περιλαμβάνει μουσικὴ καὶ χορὸ, ἐνῶ στὴν πρώτη Νεμεάδα τὸ τέλος τῶν ἀγῶνων σηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὴν παρουσίαση θεατρικῆς παράστασης μὲ θέμα τὴν μυθικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἔναρξης τῶν ἀγῶνων ἀπὸ τοὺς “Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβαις”.⁵⁰

⁴⁶ Μουρατίδης Ἰ., Ἱστορία Φυσικῆς Ἀγωγῆς (μὲ στοιχεῖα φιλοσοφίας) (2000), 266 κ. ἐ.

⁴⁷ <http://www.hri.org/news/europe/bbc/2004/04-07-31.bbc.html>

⁴⁸ <http://www.kedke.gr/parousiasi/Nemea.htm>

⁴⁹ <http://www.nemea.gr/nemea-games.htm>

⁵⁰ <http://www.nemeagames.gr/sylogos.htm>

Στους σύγχρονους αγώνες μπορεί να δηλώσει συμμετοχή ό καθένας με μόνη προϋπόθεση να μην έχει χρηματοδότη, ενώ ό έθελοντισμός παίζει σπουδαίο ρόλο. Οί συμμετέχοντες είναι ξυπόλυτοι και ντυμένοι με γλαμύδες, τήν μόνη διαφοροποίηση από τους αρχαίους αγώνες, ενώ συμμετέχουν για τήν τιμή, καθώς δέν υπάρχει έπαθλο, παρὰ μόνο στεφανώνονται με άγριοσέλινο.⁵¹

Κατά τήν διάρκεια τών αγώνων αποδίδονται ύμνοι πρὸς τόν Νέμο Δία και τήν Γη, ενώ οί Έλλανοδίκες φοροῦν τήν κλασική, για τὰ Νέμεα, μαύρη γλαμύδα. Άξιοσημείωτο είναι πὸς στὰ Νέμεα λαμβάνει χώρα τὸ Παγκράτιο, άθλημα πὸ ἀναβίωσε για πρώτη φορά εκεί και σύντομα θὰ ένταχθεῖ και στὸ πρόγραμμα τών Όλυμπιακῶν αγώνων.⁵²

V.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άρχαίοι Συγγραφείς

1. Scriptorum Classicorum Bibliotheca, Oxoniensis, Aristophanis, Comoediae, Νεφέλες, τόμος I, στ.25 (1970).
2. The Loeb Classical Library, Homer, Iliad I, ραψ. Β, στ.774 (1999).
3. The Loeb Classical Library, Homer, Iliad II, ραψ. Ψ, στ.306κ. έ. (1999).
4. The Loeb Classical Library, Homer, Iliad II, ραψ. Ψ, στ. 681κ. έ. (1999).
5. The Loeb Classical Library, Homer, Iliad II, ραψ. Ψ, στ.700κ. έ. (1999).
6. The Loeb Classical Library, Homer, Iliad II, ραψ. Ψ, στ. 826κ. έ. (1999).
7. The Loeb Classical Library, Homer, The Odyssey I, ραψ. Δ, στ. 626 κ. έ. (1974).
8. The Loeb Classical Library, Homer, The Odyssey I, ραψ. Θ, στ. 120 κ. έ. (1974).
9. The Loeb Classical Library, Homer, The Odyssey I, ραψ. Θ, στ. 128 κ. έ. (1974).
10. The Loeb Classical Library, Homer, The Odyssey I, ραψ. Θ, στ. 186 κ. έ. (1974).
11. The Loeb Classical Library, Pausanias I, II, XV, 2-3 (1954).
12. The Loeb Classical Library, Pausanias III, VI, XVI, 4 (1954).
13. The Loeb Classical Library, Pausanias III, VI, XX, 10-19 (1954).
14. The Loeb Classical Library, Pausanias III, VI, XXIV, 1 (1954).
15. The Loeb Classical Library, Pausanias IV, VIII, I-III (1955).
16. The Loeb Classical Library, Pausanias IV, VIII, XL, 3-5 (1955).
17. The Loeb Classical Library, Pausanias IV, VIII, XLII, 2 (1955).
18. The Loeb Classical Library, Pausanias IV, VIII, XLVIII, 2 (1955).
19. The Loeb Classical Library, Pausanias IV, VIII, L, 3 (1955).
20. The Loeb Classical Library, Plutarch's Lives XI, Άρατος XXVIII (1956).
21. The Loeb Classical Library, Pindar II, Ισθμιονικός 6 (1997).

⁵¹ <http://www.hri.org/news/europe/bbc/2004/04-07-31.bbc.html>

⁵² <http://pantheon.20m.com/eortologio.htm>

22. The Loeb Classical Library, Pindar II, Νεμεονικός 5, 9 (1997).
23. Collection Byzantine, Photius Bibliothecae, Τόμος III, Πτολεμαῖος Ἡφαιστίων στὸν Φώτιο, Βιβλιοθήκη 147B1 (1955).
24. E. Heimeran, Sophocles, Tragodien und Fragmente, Ηλέκτρα, στ. 698 (1966).
25. Ἄπαντα/Φιλόστρατος, Εἰσαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια, Φιλολογική Ὀμάδα Κάκτου, Περὶ Γυμναστικῆς 3, 7, 33, 50, 55 (1994- 1995).
26. The Loeb Classical Library, Philostratus, Εἰκόνες I 24 (1960).

Σύγγραφοι Συγγραφεῖς

1. Βαλαβάνης Π.Δ., Ἄθλα-Ἀθλητές-Ἐπαθλα (1996), 49,67.
2. Βαλαβάνης Π.Δ., Ἴερά καὶ Ἀγῶνες στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα (2004), 305 κ. ἔ.
3. Birge D.E., Krayanak L.H., Miller S.G., Excavation at Nemea, Topographical and Architectural Studies: The Sacred Square, the Xenon and the Bath (1992).
4. Blegen C.W., Excavation at Nemea, 1926, *AJA* 31, 1927, 421κ. ἔ.
5. Blegen C.W., Neolithic Remains at Nemea, *Hesperia* 44, 1975, 251 κ. ἔ.
6. Bradeen D.W., Inscriptions from Nemea, *Hesperia* 35, 1966, 320 κ. ἔ.
7. Cooper F.A., Miller Stella G., Stephen Miller G., Miller Stephen G., The Temple of the Zeus at Nemea: Perspectives and Prospects. A Guide to the Exhibition (1983).
8. Geagan D.J., Inscriptions from Nemea, *Hesperia* 37, 1968, 381 κ. ἔ.
9. Gruben G., Ἴερά καὶ Ναοὶ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων (2000), 148 κ. ἔ.
10. Harvey F.D., A Nemean Metagraffito, *AJA* 86, 1982, 586.
11. Harvey F.D., Second Thoughts on the Nemean Metagraffito, *AJA* 88, 1984, 70.
12. Hill B.H., The Temple of Zeus at Nemea (1996).
13. Κακριδῆς Ἴ. Θ., Ἑλληνικὴ Μυθολογία, τόμος: Οἱ Ἥρωες (1986), 97 κ. ἔ.
14. Μαζαράκης-Ανιάν Α., Ὅμηρος καὶ Ἀρχαιολογία (2000).
15. Μαστραπᾶς Α.Ν., Ἑλληνικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ. Ἀπὸ τοὺς Πρώιμους Ἱστορικοὺς Χρόνους μέχρι τὴν Ῥωμαιοκρατία (1994), 130.
16. Miller Stella G., Excavation at Nemea, 1982, *Hesperia* 52, 1983, 70 κ. ἔ.
17. Miller Stella G., Excavation at Nemea, 1983, *Hesperia* 53, 1984, 171 κ. ἔ.
18. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1973-1974, *Hesperia* 44, 1975, 143 κ. ἔ.
19. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1975, *Hesperia* 45, 1976, 174 κ. ἔ.
20. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1976, *Hesperia* 46, 1977, 1 κ. ἔ.
21. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1977, *Hesperia* 47, 1978, 58 κ. ἔ.
22. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1978, *Hesperia* 48, 1979, 73 κ. ἔ.
23. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1979, *Hesperia* 49, 1980, 178 κ. ἔ.
24. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1980, *Hesperia* 50, 1981, 45 κ. ἔ.
25. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1981, *Hesperia* 51, 1982, 19 κ. ἔ.
26. Miller Stephen G., Excavation at Nemea, 1984- 1986, *Hesperia* 57, 1988, 1 κ. ἔ.
27. Miller Stephen G., Greek Sports from Ancient Sources (1991).
28. Miller Stephen G., Kleonai, the Nemean Games, and the Lamian War, *Hesperia Supplement* 20, 1982, 100 κ. ἔ.
29. Miller Stephen G., Nemea: A Guide to the Museum and the Site (1984).
30. Miller Stephen G., The stadium at Nemea and the Nemean Games, στὸν τόμο: Proceeding of an International Symposium on the Olympic Games, ἐπιμ. W. Coulson and H. Kyrieleis (1992), 81 κ. ἔ.
31. Miller Stephen G., Theorodokoi of the Nemean Games, *Hesperia* 57, 1988, 147 κ. ἔ.
32. Miller Stephen G., Τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ Σῶμα. Οἱ Ἀθλητικοὶ Ἀγῶνες στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, Κατάλογος ἔκθεσης, Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (1990), 87 κ. ἔ.